

ואמנם האמת אשר אין ספק בה, שמעשי האדם כלם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה, מבלי כפייה ומבלי הכרח לו על כך. ולפיכך חיבה המצוה, ואמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב [ואת המוות ואת הרע... ובחרת בחיים" (דברים ל, טו-יט), ונתן הבחירה לנו בזה. וחיב העניש למי שיעבר, והגמול למי שישמע: אם תשמעו, ואם לא תשמעו. וחיבו הלמוד וההתלמודות: "ולמדתם אתם את בניכם" וכו' (דברים יא, יט), "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (שם ה, א), וכל מה שבא בלמוד ובהרגל במצוות. וחיבו גם כן ההקנות כלן, כמו שכתב בספר האמת ואמר: "ועשית מעקה... כי לפל הנפל" (שם כב, ח), "פן ימות במלחמה" (דברים כ, ה), "במה ישכב" (שמות כב, כו) "לא יחבל רחיס ורכב" (דברים כד, ו), והרבה מאד בתורה ובספרי הנביאים מזה הענין, רצוני לומר: ההקנה.

אבל הלשון הנמצא לחכמים, והוא אמרם: "הכל בידי שמים חוץ מישראל שמים" (ברכות לג ע"ב) - הרי הוא אמת, ומכון אל מה שזכרנו, אלא שהרבה יטעו בו בני אדם, ויחשבו בקצת מעשי האדם הבחיריים - שהוא מכרח עליהם, כגון הזיווג לפלוגית, או היות זה הממון בידו. וזה אינו אמת, כי זאת האשה, אם היתה לקיחתה בכתבה וקדושין, והיא מתרת, ונשארה לפריה ורביה - הרי זו מצוה, וה' לא יגזר בעשית מצוה; ואם הנה בנשואיה פגם - הרי היא עברה, וה' לא יגזר בעברה¹. וכן זה אשר גזל ממון פלוני, או גנבו, או מעל וכחש ונשבע לו בממונו, אם נאמר שה' גזר על זה שיגיע לידו זה הממון ושיצא מיד זה האחר - הנה כבר גזר בעברה. ואין הדבר כן, אלא כל מעשי האדם הבחיריים - בהם בלא ספק ימצאו המשמעת והמרי. כי כבר בארנו בפרק השני, שהצווי והאזהרה התוריים אמנם הם במעשים אשר לאדם בחירה בהם אם יעשה או לא יעשה, ובזה החלק מן הנפש תהיה יראת שמים, ואינה בידי שמים, אלא היא מסורה לבחירת האדם, כמו שבארנו. ואם כן, אמרם 'הפלי' - אמנם ירצו בו הדברים הטבעיים, אשר אין לאדם בחירה בהם, כגון היותו ארד או קצר, או רדת מטר או בצרת, או הפסד אור או פריאותו, וכיוצא בזה מכל מה שבעולם, חוץ מתנועות האדם ומנוחותיו.

הלימוד וההתלמודות - הלימוד לאחרים וההתלמודות לעצמו. המשמעת והמרי - המצווה והחטא.

למדת יומי
מאמר

ביאורים

לאחר שנקבעה הנחת היסוד פונה הרמב"ם לנמק את דבריו מן המקורות ולהתמודד עם סתירות, לכאורה, לעיקרון זה. מצוות רבות ושוונות מחזקות את ההנחה שהתורה איננה טוענת שגורלו של האדם נקבע מראש ולכן אין טעם לנסות ולשנות את מצבו. היסוד הוא כמובן כלל ציווי התורה – הבחירה בחיים. השכר והעונש. כל אלה לא ייתכנו אלמלא לאדם הייתה האפשרות לבחור באמת בין שתי אפשרויות. לימוד התורה והמצוות גם הם מעידים על ההנחה שהתלמידות היא הדרך בה יכול האדם לכוון את חשיבתו ואת מעשיו. בנוסף, מוכיח הרמב"ם מן התורה גם את חשיבות ההתכוננות למצבים שונים. למשל, כאשר אדם בונה בית מצווה אותו התורה בהצבת מעקה, על מנת למנוע נפילות. איננו אומרים שנגזר מראש על הנופל שיפול. כמו כן, מי שבנה בית, נטע כרם או קידש אישה איננו יוצא למלחמה פן ימות. איננו אומרים שנגזר עליו מראש למות. וכן דברים שלא נוטלים מן העני כמשכון, על מנת שלא לגרום לו סבל; ואיננו אומרים שסבל זה נגזר עליו. עד כאן הוכיח רמב"ם את העיקרון. אלא שישנם מקורות שלכאורה מתנגדים לקביעה זו. הכלל "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" (ברכות לג:). מהווה לכאורה עמדה מנוגדת לכלל זה. אלא שהרמב"ם מיישב את הסתירה על ידי הבנה נכונה יותר של המשפט עצמו. מהי המשמעות של הביטוי הכל בידי שמים? מסביר הרמב"ם שהכוונה היא לכל הנתונים שאינם תלויים בפעולת האדם, כגון: צורת מבנה הגוף שלנו; תנאי מזג האוויר, אקלים לא טוב וכדו'. כל אלה נכללים במשפט: "הכל בידי שמים". אם כן מה נכלל ביראת שמים? פעולות האדם, אומר רמב"ם, תלויות בבחירתו ולכן ניתן לצוות עליו – לקיים מצווה או להימנע מעבירה. הבנה מדויקת של אימרת לחז"ל איפוא מונעת מליחס לה הבנה שגויה.

הרחבות

1. עמדת הרמב"ם כאן, סותרת לכאורה את דברי הגמרא: "ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני".
(א) הרמב"ם ענה על כך באגרת לר' עובדיה הגר: "דרך שכר או דרך פורענות הוא זה. שאם עשה זה האיש או זאת האשה מצוה, שראוי ליתן שכרה בהן זיווג יפה ומשובח, הקב"ה מזווגן זה לזה. וכן אם ראוי ליפרע מהן בזיווג שתהא בו מלחמה וקטטה תמיד, מזווגן".
כלומר, הגמרא מתארת שישנו 'זיווג מושלם', אך בפועל אין ודאות שהאדם יזכה בו ולא בזיווג אחר, וזה תלוי במעלתו.
- (ב) היעב"ץ (על הגליון) הסביר באופן שונה: "כי ה' יתברך יגזור, אם ירצה פלוני בעשיית מצות נישואי אשה ויתן לו להשתדל קיומה, אז יזמין לו ה' יתברך אשה הגונה הראויה לו".
כלומר, שזו אכן גזירה, אך היא תלויה בהשתדלות של האדם.

שאלות לדיון

מהו היחס בין בחירת האדם להשפעה המשפחתית, החברתית החינוכית וכיו"ב?
באלו תחומים מודה הרמב"ם שאין בחירה לאדם?

למדת הרמב"ם
באמונה